

"STORA SOPHIA" - VÄSTKUSTENS "VASA."

Samtidigt med att Anders Franzén redan på 1950-talet letade efter upplysningar om hur många kanoner dykeripionjären Albrecht von Treileben hade bärgat från det sjunkna regalskeppet "Vasa" så stötte han på fartygsnamnet "Sophia." Det var nämligen så att von Treileben i stort sett vid samma tidpunkt fick privilegium att dyka på såväl "Vasa" som "Sophia."

Treileben utförde sitt på den tiden mycket riskfyllda arbete med framgång på båda ställena. På "Sophia" användes exakt samma teknik som på "Vasa."

"På en månadh med klåcka (bärgade han) 16 stycken/kanoner/och 5 om en dag av andra lagedh," heter det i en samtida relation.

Det vill alltså säga att von Treileben med den enkla typ av dykarklocka som står i replik på Wasavarvet i Stockholm fiskade upp hela 16 kanoner från "Sophia," danska flottans stolthet, som hade sjunkit vid Vinga på hela 27 meters djup. Det är verkligen en helt annan sak än inne i Stockholms skyddade hamn, om vilket inte minst sentida problem ger syn för sägen (se vidare nedan). Vid förnyade försök lär han ha lyckats att få upp ännu en kanon och man vet även att han av de 16 bärgade kanonerna pantsatte 5 i Göteborg och tog resten med sig till Holland.

Det var naturligtvis fråga om bronskanoner och det innebär också att stora värden stod på spel.

Vi vet tyvärr inte mycket om vad som hände med de "dykeridrängar" som von Treileben lät dyka på vraken. Kännedomen om dykarsjukan, "the bends," och dess orsaker var verkligen inte utvecklade på 1600-talet.

"Stora Sophia" eller "Sankta Sophia" som fartyget även kallades, sjönk den 25 maj 1645 öster om Vinga vid Böttö i Göteborgs skärgård. Fartyget var byggt år 1627 vid Nakskov på Lolland. Det var alltså i motsats till "Vasa" i bruk under hela 18 år innan det mötte sitt slutliga öde. "Sankta Sophia" låg för ankar vid Vinga tillsammans med en dansk eskader om ungefär 15 fartyg för att blockera Göteborg. Planerna på att förstöra staden och de där liggande fartygen hade uppgivits och riksamiralen Ove Gedde, en av Danmarks mäktigaste män, hade just på kvällen innan bestämt att flottan skulle återgå till Öresund, där man befärade att svenska huvudflottan skulle dyka upp när som helst.

Men något kom i vägen. Tidigt på morgonen den 25 maj blåste det upp till en förskräcklig sydvästlig storm och amiralsskeppet "Sankta Sophia" kom, trots sina tre ankare som alla låg ute, i drift och gick på ett skär, varvid hon tydligen gick läck och sedan sjönk snabbt på djupt vatten.

Man vet föga om de dramatiska momenten vid förlisningen. Från danska källor får man blott uppgiften att alla räddade sig men att riksamiral Gedde själv bröt benet när han hoppade ned i båten.

Skeppet var av en storlek som man aldrig tidigare hade sett i Danmark. Det hade tre däck, d v s det var försett med två täckta batteridäck. Dess armering var enligt vissa källor 54 stycken eller kanoner, enligt andra blott 44. Vi vet dock säkert att fartyget hade 44 kanoner i rupperter (fy-rarullslådor). Dessutom fanns det 6 mindre kanoner som satt i gafflar monterade i relingen.

"Sophias" bestyckning var annorlunda än "Vasas." "Sophia" hade 4 stycken på 48 pund, rimligen placerade på undre batteridäck. Sedan fanns 18 stycken om 24 pund och 20 10-pundare fördelade med de tyngsta längst ned i skrovet. Det var kanske denna traditionella fördelning av bestyckningen som gjorde "Sophia" stadigare än "Vasa," vars huvudbestyckning belöpte sig på 48 st 24-pundiga kanoner.

Några ritningar eller bestick finns inte bevarade efter fartyget. Däremot har vi en ögonvittnesskildring av den franske ambassadören Charles Ogier, som år 1643 besökte fartyget och beskrev det som varande över 50 steg långt, förande 50 kanoner och med tre däck och 20 kanoner på mellandäck.

Den danske kungen Christian IV, samtidig med Gustav II Adolf och drottning Kristina i Sverige, var aktiv sjöofficer och deltog vid flera tillfällen i flottans operationer ombord på "Sankta Sophia." En gång höll det på att gå illa när kungen år 1641 var på resa till Norge och skeppet "löpte läck i sjön" så att man endast med stor möda kunde förhindra att det sjönk. Året därefter fick fartyget därför genomgå en större reparation varvid det försågs med nya stäv- och boghult.

1644 deltog fartyget i slaget vid Kolberger Heide mot svenska flottan. Däremot kom det inte med i det för danskarna så ödesdigra slaget vid Fehmern i oktober samma år.

Fartyget sjönk som nämnts den 25 maj 1645 och sedan Albrecht von Treileben på 1660-talet fått upp sina 17 kanoner fyll vraket tydligen i glömska. Först när man forskade i "Vasas" förhistoria riktades alltså samtidigt sökarljuset på "Sankta Sophia."

1961 återfanns så vraket av dykarklubben Poseidon i Göteborg, som lade ned ett stort och mödosamt arbete på lokalisering och undersökning av fartyget. På vraket påträffades två stora bronskanoner och eftersom vi då ännu inte hade något lagligt skydd för gamla skeppsvrak uppstod stor ovisshet om vem som egentligen ägde de gjorda fynden. Riksantikvarieämbetet handlade emellertid snabbt och ett stort vattenområde fridlystes kring fyndet eftersom man fruktade undervattenspirater på vraket. Sedermera fastslogs det att vraket var att betrakta som svenskt krigsbyte och således tillhörde staten.

Sjöfartsmuseet i Göteborg har idag den ena kanonen som dykarna bärgade år 1961 utställd i museets samlingar. Den andra skänktes till danska staten och finns nu på Orlogsmuseet i Köpenhamn.

Av andra lösfynd kan nämnas en trebent bronsgryta, flera tenntallrikar samt diverse lerkärl och fat av den typ man känner från "Vasa." En stor mängd bronsdjul som varit blockskivor har också tagits upp.

1967 övertog "Sankta Sophia" som arbetsprojekt av Göteborgs Amatördykar-klubb, som i samarbete med Sjöfartsmuseet har företagit de senaste undersökningarna. Riksantikvarieämbetet har som villkor för dyktillståndet de senaste åren ställt önskemålet om en kartering av vraket. Förhållandena vid dykplatsen är emellertid så extrema att man inte har kunnat genomföra karteringen som planerats.

"Sankta Sophia" ligger i omöjlig närhet av segelleden in till Göteborg och farvattnet är starkt och tungt trafikerat. Dessutom är platsen svår att hitta och försök att sätta ut bojar har misslyckats. Ett märke står tydligen inte länge kvar på platsen.

Under vattnet är betingelserna inte heller särskilt bra. Fartygsresterna ligger långt ned i dyn och utgör en hög eller kulle på en omkrets av 15 ggr 10 m och 2 meters höjd. Sikten är c 1 m och temperaturen på 27 meters djup c 4°. En dykare kan endast vara på plats i 30 minuter per dag vilket gör att ordentliga dykningar kräver stort manskap, stor dykbåt och dessutom omfattande planering. Vilket i sin tur naturligtvis kräver pengar, pengar och åter pengar. Det är därför inte lätt för en amatördykar-klubb att klara av dessa åtaganden med sina begränsade resurser.

Men "Sankta Sophia" fortsätter att ge precis så mycket ifrån sig att nyfikenheten hålls lagom vid liv. 1976 upptäcktes vid en rekognoscering två nya bronskanoner. Efter att man hade inhämtat Riksantikvarieämbetets tillstånd att bärga dem gjordes åter en expedition till vraket. Men tyvärr hittade man nu bara den ena kanonen, en s k falkonett på ett pund med en längd av 130 cm. Samma år påträffades något som var ännu intressantare, nämligen en s k "kammers" i brons till en 8-pundig bakladdningskanon. Vi på Sjöfartsmuseet stod lika frågande inför detta fynd som upphittaren själv, Rolf Nyborg från Göteborgs Amatördykar-klubb. Bakladdningskanoner från 1600-talets mitt tillhör verkligen inte det vanligaste vid vrakdykning.

Vi känner väl till att bakladdningskanoner var i bruk under 1500-talet och att de flesta bevarade bakladdare stammar från detta århundrade eller tidigare. Vad beträffar förhållandena på artilleriområdet i Danmark under denna tid var det dock så, att man brukade slita ut gammalt materiel innan man kasserade det. Ett fartyg som "Sankta Sophia" hade således med sig ett par gamla bakladdningskanoner vilka enbart användes som skrottstycken, dvs för laddningar med mindre blykulor eller klippta mindre järnbitar förpackade i segeldukskarduser.

"Kammersen" på "Sankta Sophia" skulle sålunda sättas in bakifrån och inte ovanifrån som på Gustav II Adolfs läderkanoner. Det måste då ha varit svårt att

hindra krutgaser från att tränga bakåt vid avfyrningen. Samtidigt bör denna olägenhet i vissmån ha uppvägts av fördelen med de snabba omladdningarna. Annars verkar det märkligt att man har fortsatt att använda denna ålderdomliga typ av kanon.

På svenska är beteckningen för ett löst uttagbart bottenstycke för krut och ammunition kammarstycke (Olle Cederlöf: Vapnens historia Sthlm 1965).

I det danska materialet (Otto Blom: Christian den Fjerdes Artilleri, hans Tøjhuse og Vaabenforraad. København 1877) är däremot kammarstycke liktydigt med en äldre bakladdningskanon (stycke) av lätt konstruktion medan en kammers är ett cylindriskt ihåligt bottenstycke till den äldre typen av bakladdningskanon.

Terminologin på äldre kanoner är fören vildvuxen flora. "Sankta Sophia" var till exempel bestyckad med 4 hela "kartover (48 pind)," 4 "Kongeslanger (24 pund)," 12 "krutpotter (24 pund)," 2 långa "Svaner (24 pund)," 18 "Drager (10 pund)," 2 runda koppar-"Slanger (10 pund)," 2 "Nelleblad (5 pund)," och 2 "Falkoner (2 pund)," detta enligt 1644 års bestyckningslista som vi känner i detalj.

Alla dessa fantasifulla namn har anknytning till detaljer i kanonernas utsmäckning, vilka är svåra att fastställa för oss, eftersom inte kanonerna finns kvar.

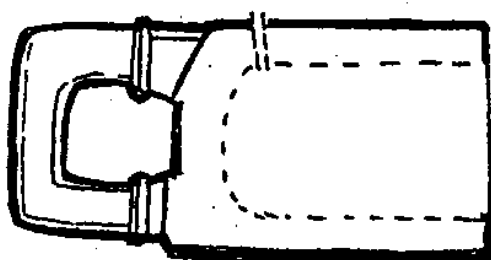
Fynden från vraket, som hittills får betraktas som ytliga, har en så stor bredd och ett så intressant innehåll att en större satsning på en undersökning är befogad. Man får dock i första hand inrikta sig på att klara en uppmätning av vraket så långt möjligt är i dess tjocka lager av dy.

Sjöfartsmuseet har därför planer på att under kommande säsong försöka få hjälp från myndigheter som äger erforderlig utrustning att genomföra en intensivare undersökning av vraket.

Ole Lisberg-Jensen
Göteborgs sjöfartsmuseum

För övriga källor hänvisas till en uppsats som troligen kommer att publiceras i Sjöfartsmuseets kommande årsbok, "Unda maris."

Författaren har också haft en viktig uppsats om en episod i det svensk-danska örlogskriget 1676 som i Blekinges skärgård avsatte dels ett svenskt vrak, "Constantia," som dykarklubben DIB gjort en förtjänstfull insats på, och en dansk pris, "Caritas," som sedermera seglade i dansk tjänst. Den står i Marinmusei i Karlskrona årsbok 1972.

KAMMERS FRÅN SANKTA SOPHIA (1645)
L. 267 mm Diam. ca 117 mm. PROFIL.